17th International Scientific Conference 2025

Sessions of the Faculty of Education

https://doi.org/10.36007/5390.2026.149

A GEOKULTURÁLIS IDENTITÁS EURÓPÁBAN
THE GEOCULTURAL IDENTITY IN EUROPE

Eszter Anna NYÚL[35]

ABSTRACT

This study explores the relationship between European civilisation and culture through the concept of geoculture, focusing on the evolution of group identity. Civilisation and culture are treated as two interrelated geocultural levels, clarifying their differing uses across Europe. Drawing on theories by Norbert Elias, Samuel Huntington and others, it examines how geographic space and cultural self-identification interact. Special attention is given to the French concept of civilisation and the German notion of Kultur and their influence on national identity. Literary examples, including Victor Hugo and János Arany, illustrate critical reflections on civilisation. The concept of geoculture provides a framework for understanding the interplay of identity layers and their role in shaping geopolitical processes.

KEYWORDS

geoculture; European civilisation; group identity; culture; national identity; geopolitics; Victor Hugo; János Arany

BEVEZETŐ

A civilizáció legtömörebb magyar definíciója vélhetőleg Ignotustól származik: „a világnak mindig az a rendje, ameddig eljutott” (Lengyel, 2020). Találó megfogalmazás, mert térben és időben egyaránt a szervezett emberi közösség legnagyobb egységét értjük a civilizáció fogalma alatt. Huntington (1996) ezt „a legtágabb azonosulási keretnek” nevezi. Az övé a legismertebb és leginkább elfogadott felosztás, ahol a kultúra jelenti a mérvadó felosztási szempontot. Azonban a történészeknek eltérő következtetéseik vannak arról, hogy hány ismert (fennálló és már eltűnt) civilizációt lehetséges összeszámolni (Ferguson, 2022). Mivel a fogalom tág teret hagy a kategorizálásra, ezért nagy különbség figyelhető meg a számok között. Míg Caroll Quigley huszonnégy civilizációt különböztetett meg, addig Matthew Melko feleannyit talált, Samuel Huntington ingadozott a nyolc-kilenc között, és hozzájuk képest Shmuel Eisenstadt csak hatot, Adda Bozeman pedig ötöt különböztetett meg (Bozeman, 1994; Eisenstadt, 2003; Huntington, 1996; Melko, 1969; Quigley, 1961). Zsinka László szerint a civilizációk rendkívül összetettek, tehát korántsem tekinthetők egységesnek belülről, és állandó változás jellemzi azokat, miközben maga a fogalom is túlterhelt (Zsinka, 2013).

Huntington szerint a civilizációnak is van természete, ami előbb idealizált civilizáltságot, majd a Nyugat számára a társadalmak összemérésére alkalmas eszközzé vált. Az egyetlen ideát

[35] dr. Nyúl Eszter Anna, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Francia Tanszék, nyul.eszter.anna@pte.hu

követő civilizáltságból végül többesszámban használatos civilizációk lettek, elismerve, hogy mindegyik a maga módján kulturális entitás (Huntington, 1996).

Huntington erre kitérve azt állította, hogy Németország kivételével a civilizáció kulturális entitást jelent, a kultúra és a civilizáció szavak között feszülő ellentét csak a német felfogásban van jelen. Úgy véljük, hogy ennek XIX. századi cáfolata Hugo és Arany véleménye, akik a civilizációban nem kulturális entitást, hanem technikával (puskával/tollal) elért hódítást látták (Arany, 2006b, 2006a; Hugo, 2022). Miért, miképpen lehetséges ez? Ennek okaira jelen tanulmány a geopolitikán belül a geokultúrában keresi a választ.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A nyugati civilizáció minden civilizációs felsorolásban szerepel, de egyik sem bontja tovább, nincs külön francia, spanyol vagy angol civilizáció, miközben ezek a kifejezések is ismertek és használatosak. Norbert Elias (1987) a francia civilizáció és német kultúra fogalmakat használta fel az európai civilizáció folyamatának felfejtésében, és miközben rávilágított arra, hogy nemzetfelfogásként is lehetséges a fogalmak értelmezése, műve alapján a civilizáció fogalom a centrum és periféria és civilizációs mechanizmusok magyarázataként a fejlett Nyugat jelentéssel élt tovább (Rostoványi, 1999; 2002; Vitányi, 2002; Wessely, 2003. 2021; Csepeli & Wessely, 1992).

Wallerstein (1988) amerikai tudós kiterjesztette az eliasi nyugati civilizáció mechanizmusait. Ő használta a világrendszer-elméletében a geokultúra kifejezést elsőként. A geokultúra a földrajzi értelemben vett terek mellett társadalmi összefüggésrendszert is jelent, ahol a csoportidentitás jelöli ki a határokat, amelyeket a csoport intézményei és állama tartanak fenn (Rostoványi, 1999). Ezeket a határokat Fernand Braudel úgy magyarázta, hogy a földrajzi teret az emberi történelem megmunkálta s így azok szervezettségük miatt egymástól elkülöníthető térségekké váltak (Braudel, 1996, 811). A földrajzi tér ekképpen találkozik a kulturális térrel, és e kettő összekapcsolódását geokultúrának értelmezzük. Rostoványi Zsolt is megerősít ebben, aki szerint a geokultúra olyan kategória, ami a geopolitikának és a világgazdaságnak is alapzata, megteremtve a világrendszer működésének a kulturális kereteit (Rostoványi, 1999, 44. old.). Ha így tekintünk a világra, akkor az állam mint a földrajzi tér nemzetközileg és tudományosan is legelfogadottabb felosztása, még ha el is vesztette napjainkra a monopóliumát, központi aktora maradt a nemzetközi cselekményeknek.

Magyari Beck István (2014) e fogalmat szintén a geopolitikából vezette le, még abban a hiszemben, hogy nem létező kifejezés, amit ő definiál. A technológiai fejlődések kapcsán kifejtette, hogy a geokultúra klasszikus formájában már elavulttá vált volna, ha korábban is létezik, mert napjainkra a kulturális távolság a földrajzi térben átértékelődött. Magyari Beck szerint a geokultúra egy kultúra meghatározottságát jelenti azon intellektuális hatások által, amelyek a környezetéből származnak. Ez a fogalom nem mond ellent a már folyó tudományos párbeszédben kialakult fogalmaknak, de új nézőponttal bővíti azt. A geokultúra nem csak a kultúra belső kiépülése, majd annak terjeszkedése a földrajzi térben, hanem ezzel egyidejűleg a környezetéből jövő, a határait átlépő és a kulturális keretre már belülről ható külső hatások. Úgy véljük, hogy ezeknek a külső intellektuális hatásoknak nem kell feltétlenül idegennek lenniük, a Magyari Beck féle kulturális meghatározottságot az is jelentheti, ha azt megerősítő külső hatások befolyásolják a belső folyamatokat. Jellemzőnek látjuk, hogy Wallerstein a geokultúra fogalmát a civilizációs szemlélet terjeszkedő, belülről jövő „birodalomépítésben” ragadja meg, míg Magyari Beck a

kultúra statikusabb és ezáltal védekezőbb nézőpontjából. A geokultúrában ezek azonban egyidejűek, ezért azokat összefüggő és kölcsönös folyamatként értelmezzük.

Hanne és Flichy de La Neuville (2015) szerint a geokultúra a geopolitikai és történelmi jelenségeket elemzi az identitásbeli és emlékezeti kapcsolatból kiindulva. Ilyen az etnicitás, az idő, a vallás, a kollektív észlelés, a nemzet, valamint a természetföldrajz szerepe az emberi közösségek életében. Elismerik a gazdasági tényezők jelentőségét, de azt is ezektől az egzisztenciális integrációs tényezőktől függőnek tekintik.

Abishur Prakash szerint a geopolitika megkövült fogalom, a kőolaj, a földgáz, a hadiipar és a háborúk határozzák meg a róla folyó gondolkodást. Elismeri ezzel, hogy a legtöbb geopolitikai szakértő így és ezekben a változókban gondolkozik (Prakash, 2018, 11. old.) Szerinte a világpolitika fordulóponthoz érkezett, és ebben az új világrendben nem kizárólag a legnagyobb gazdaságok és legfejlettebb haderővel rendelkező országok lehetnek majd győztesek. Az új technológiákat jelöli meg e fordulópontnak, és a technológiai fejlődés és a geopolitika kapcsolatában reálisan várható új kihívásokat veszi számításba. Az általa felhozott példákban azonban az ember, a nemzet és az ország többnyire áldozat és kiszolgáltatott. Talán a változás drámai gyorsaságát kívánja ezzel hangsúlyozni, de a geokultúrát nem említi. Pedig a jövőben is lesznek baráti kapcsolatok és ellenfelek az államok között, az új technológiák felhasználásáról szóló döntések megváltoztathatóak a kritikai geopolitikában nagyobb szerepet kapó kulturális és társadalmi kapcsolódásokon keresztül, amelyek befolyásolják a döntéshozók cselekvéseit, hogy megfeleljenek a geokultúrán keresztül az emberi értékválasztások, világnézetek elvárásainak (Ó Tualhail, 1996). Ilyen értelemben a geokultúra a geopolitikának irányt is szab.

Gallois, aki az ötvenes évek végéig a francia geopolitikai gondolkodás és védelmi döntések egyik meghatározó alakja úgy tartotta, hogy érdekes és hasznos a világ földrajzi jellemzőit kiemelni, de ha azok nem veszik figyelembe az emberi tényezőket, azok fejlődését, a tömegek mozgását és az őket irányítók akaratát, akkor a geopolitika érvelése gyakorta csalódást okoz (Boniface, 2021, 18. old.). Az emberi tényező megkerülhetetlen, a geopolitika szükségszerű eleme a politikum miatt. A geopolitikai kódhoz tudni kell, hogy ki a barát, ki az ellenfél, hogyan kell irányukba fordulni, és azt hogyan kell a bel- és külpolitikában kommunikálni (Szilágyi, 2018, 212. old.).

Az identitáskonfliktusok miatt Wallerstein (1991) az államban gyengülő, de még így is a kulturális erő legerősebb oszlopát látta (Rostoványi, 1999). Ezt látjuk mi is, mert a gazdasági válságokra adandó válaszok, vagy a 2019-ben kitörő világjárvány éveiben újra az államok váltak főszereplővé, és emiatt újra markánsan érezhető lett, hogy mekkora jelentősége van annak, hogy ki hol van otthon a világban. Az állam a geokultúrának, a geopolitikai elemzéseknek továbbra is fontos és megkerülhetetlen alanya marad.

John Hirst (2022) szerint az európai civilizáció sajátos keveréke a görög-római műveltségnek, a szervezetileg rómaivá vált kereszténységnek és azt uraló germán harcosoknak. Szerinte a vallás által összefogott világképet a reneszánsz és reformáció kezdte ki. Az európai civilizáció a tudományos forradalom, a felvilágosodás hatására az észre alapozva a társadalom, az állam, a morál stb. újra alkotásába kezdett a haladás eszméjének zászlója alatt. S ez testesült meg a francia civilizáció szóban. Le Roy Ladurie (2014) szerint az egész XVIII. század francia találmány. Ez ellen jelent meg a német romantika, a kultúra szó mögé felsorakoztatva azokat az objektívnek szánt érveket az emberi akarattal szemben, amik kötik az embert, mert a mélyen rögzült nyelv és az elbeszélt történelem a cselekvéseket és vágyakat meghatározza.

Huntington viszont a két kifejezést (civilizáció és kultúra) egymás mellett megférve kívánta alkalmazni, ezért az antropológiában és szociológiában is létező kultúra és civilizáció

szembeállítást nem vette figyelembe, azt primitívebb-komplexebb társadalom és az urbanizáció mértékének kérdéseként láttatta. Braudel-re hivatkozva a német megkülönböztető felfogás elutasítása mellett érvelt. Szerinte a kultúra és a civilizáció is egy nép egészének életmódját takarja, beleértve annak értékeit és gondolkodásmódját is, amit nemzedékről nemzedékre átad. Sőt, Braudel érvelését idézte, miszerint a kultúra a civilizációra épül (Huntington, 1996). Akár úgy is tarthatnánk, hogy ez a fogalmi szembenállás már a múlté, de Rostoványi (2022) felhívja a figyelmet arra, hogy Huntington *„The Clash of Civilizations"* címet viselő könyvének német nyelvű kiadásában megjelenik az eltérő civilizáció- és kultúraértelmezés. Míg Huntington kívánsága az angol „civilization" és „culture" szavak megtartása volt a „Zivilisation" és „Kultur" német szavak használatával, addig ezt a fordító nem tartotta célszerűnek, és más kifejezéseket is használt helyettük, sőt bizonyos helyzetekben fel is cserélte azokat. Tekinthető ez „fordítói stratégiának", amikor a fordító szándéka az eltérő kultúrák közötti minél pontosabb közvetítése a szerző mondandójának (Kóbor, 2007).

Míg a könyvön belül ezt értjük és helyeseljük, addig a mű címének megváltoztatását elhibázottnak tartjuk. Németországban „*Kampf der Kulturen"* (Kultúrák harca) lett a mű címe, mintegy lefejtve róla a civilizációs réteget, csak a kulturális törésvonalakra koncentrálva. A magyarországi tapasztalatból kiindulva, „A civilizációk összecsapása" cím lényeges annak megértésében, hogy a szerző hogyan használja a civilizáció fogalmat, mit jelent számára és miért nem ért egyet a civilizáció és kultúra német megkülönböztetésével.

Az egy civilizáció – egy birodalom megközelítés esetén a kultúra fogalma kevésbé tagolódik, más esetben a civilizáció fogalma túl tág hozzá, a civilizáción belül magyarul is szükségesnek érezzük a megkülönböztetést és inkább rokon kultúrák, vagy kultúrkör kifejezést használjuk. Az otthon, az a földrajzi hely, ahová kulturálisan kötődünk, egyedivé, lokálpatriótává tesz. Braudel francia és mint francia a civilizáció szó használatába nőtt bele, azon keresztül érezve magát otthon a világban. Ha neki a civilizáció szó jelent egyet a hazával, akkor számára a kultúra abban bontakozik ki. A németek számára viszont a közösség a kultúra fogalomban jelenik meg (Elias, 1987).

A németek elismerték a francia nyelv nagyszerűségét és csodálat övezte a francia civilizációt, de nem azt tekintették az alapnak, amire a kultúra épül, mert azzal a maguk eszköztelenségét mondták volna ki, ellentmondva a csoportidentitásuk elemeinek. A kultúra mindeközben „nyújtózkodhatott" a francia eredetű civilizáció felé. „Semmi sem közönségesebb, mint leveleket németül írni." írta keserűen Gottsched, a német irodalmi nyelv egyik megalapozója 1730-ban a francia nyelv divatjáról (Elias, 1987, 110. old.). A kontinens hosszú ideig fenntartotta a civilizációs módit, egy évszázaddal később Puskin például Csaadjevet úgy szólította meg levelében, hogy „Európa nyelvén fogok hozzád szólni", és e levelet franciául írta (Makine, 2007).

KUTATÁSI MÓDSZEREK

Magyar nyelvhasználatban nagyobb egység a civilizáció a kultúránál, és ha azt geokulturális térként értelmezzük, akkor nem csak méretben tér el tőle. Az a kijelentés tehát, hogy a kultúra és civilizáció fogalmak egyenrangúak tapasztalati úton megdönthető. A kutatás ebből az elméleti- fogalmi megközelítésből kiindulva indult el a civilizáció és kultúra fogalmak történeti és társadalomtudományi kontextusának vizsgálatára klasszikus és kortárs elméleti munkákban és irodalmi példákban.

Elias (1987) az európai civilizáció folyamatmechanizmusát a francia normák és viselkedésformák változásain mutatta be, és kitért a kultúra nemzetfelfogásként való német

értelmezésére is. Miközben a franciák civilizációval való azonosulása elfogadottá vált, hiszen az ő példájukon levezetett civilizációs folyamatokra hivatkoznak európai civilizációs folyamatként, addig a német kultúra nem tudta a tudományos gondolkodásban fenntartani ezt a megkülönböztetést, mivel a kulturális identitást civilizációs minőségnek tekintik (Huntington, 1996). Ez utóbbit vette át Közép-Európa, a magyar nyelvben a némethez hasonlóan is különbséget teszünk, és bár beszélünk európai civilizációról és európai kultúráról, de csak magyar kultúrára hivatkozunk, a civilizáció kifejezés tágabb fogalmi keret a világ értelmezése során.

Arany János: CIVILIZÁCIÓ

Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.

Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeűl és - helybehagyja.

(1877)

Az idézett versből kitűnik, hogy a XIX. század civilizáció fogalma nem talált támogatottságra Arany Jánosnál. Nemzetközi kitekintéssel kortársa, Victor Hugo költészetében is találhatunk e témában íródott és hasonló kritikát megfogalmazó költeményt, amelyre érdemes figyelnünk, különösen azért, mert a civilizációval szembeni felszólalást a franciák legnagyobb tanítója fogalmazta meg. Az ő kritikája még erősebbnek hat, és érthetővé válik, hogy korábban miért nem kívántak vele szembesülni és napjainkban mért idézik egyre gyakrabban.

Victor Hugo: Ahogy ti mondjátok (…) civilizáció

Ahogy ti mondjátok, rátarti zsargonnal:
Civilizáció – Gangesszel, Oregonnal,
Andoktól Tibetig, Nílustól Nyugatig,
Hogyan értitek ezt, ti sáskák zsigerig?
Minden földeteken faggassátok echót.
Limát és Kubát is, Sydneyt, San Franciscót,
Melbourne-t. Hiszitek, ez civilizálás,
Mikor undok láz ez, fertőzötté válás.
Zavarva tavait, megbújt isten tükrét,
Elérve az erdőt, gyalázva e szűzét.
Kiűzve ligetből, barlangból, a partról
tiszta szemű testvért; zsákmány ez a vadtól.

E napgyermek festve ezerszínűre ki,
Bolond, hisz az ágat, virágot szereti,
És kidobjátok őt, Ádám haszontalan,
A sivatag népesül hüllőkkel, arctalan.
Kik henteregnek ott, kapzsian javakban
Csupaszok ők, csak más, cinikus alakban.
Bálvány lett a dollár, őrült rajong ezért
Már nem számít a Nap, nyúl egy aranyrögért,
Mutatja, mily szabad, a világ féli már
Övé e szabadság, a robot másra vár.

Igen, ezt mondjátok, lám, helyük betöltve
Torz kunyhóiknál szebb palotáink íve
Emberi diadal fényében haladunk
Vannak már dokkjaink, gőzhajónk, vasutunk,
Színházak, parkjaink, hotel előtt hintó.
Másként vagytok vadak, és ez nektek így jó!
Kiáltva: Lám, a haladás csodája!
De már nincs hely mezőn, se szent hegyen másra.
Ez ősi tájak még érintetlen földjén
aranyt s négert űzve, túladva a lelkén.
Mikor az oroszlánt a féreg váltja fel,
S a tomahawk helyén szól a revolver!

(saját fordítás)

Hugo e versében elhatárolódott a civilizáció fogalomtól, művészi eszköztárával élesen, kifejezetten keményen szólalt fel vele szemben. Arany egy további művében az európai civilizáció terjeszkedését szintén rovarok inváziójaként mutatta be (Arany, 2006a). Műveikben közös, hogy felhívja a figyelmet az európai civilizáció szellemi kifinomultságára és az ezt kihasználó erőszakos és vágyvezérelt cselekedetek legalizálására.

Mivel Arany János és Victor Hugo is nemzete tanítómestere mind a mai napig, így írásukat állásfoglalásnak, értékharcnak látjuk a geokulturális térben. Ezt bizonyítja az is, hogy Hugo e posztumusz megjelent és címnélküli versére korábban a franciák nem hivatkoztak, csak az utóbbi időkben vált idézetté, amikor a nyugati civilizáció önreflexiója elkezdődött. Miközben a civilizációkra a geopolitika a legnagyobb vizsgálható egységeként tekint, addig Európa e két szellemóriása nem kívánt azonosulni saját civilizációs keretével.

EREDMÉNYEK

Meglátásunk szerint a civilizáció egy magabiztos énkép megnyilvánulása, ezért a civilizációt egy nép öntudatának, öntudatos önmegvalósításának tekintjük. Elias maga is említi az öntudatot a civilizáció esetében (Elias 1987, 103. old.). A kultúra pedig egy nép önreflexiója és az önazonosság keresése vagy bizonyítása magának és másoknak: „Voltaképpen mi is a mi sajátlagosságunk?” (Elias, 1987, 104. old.). A civilizáció abban magabiztos, aki most, a kultúra

pedig abban magabiztos, aki volt. Mind a kettő fejlődni vágyik, de amíg például a civilizáció víziója a jövőben van, addig a kultúra ehhez a példát a múltban keresi. Elias civilizációja és az azzal szemben megfogalmazódó kultúra nemzetfelfogás, tehát egy közösség csoportidentitása. Ami a közösséget jellemző fogalmakhoz kapcsolódó pozitív és negatív önkategorizációval is létrejöhet (Smith & Mackie, 2004, 189. old.).

Ferguson (2022), Huntington (1996), Hanne & Flichy de La Neuville (2015) és Elias (1987) elgondolása a civilizációról és Elias által bemutatott nemzetfelfogások (legyen az kultúra vagy civilizáció) együttesen is alkalmazhatóak, a kapcsolódás mélysége a kérdés. A legtágabb értelmezés mind között az emberi civilizáció egésze lenne, de ha megmaradunk a geopolitikai vizsgálódásunkat érintő keretek között, akkor a megismert felosztásokban mindig nevesített nyugati civilizációt érdemes vizsgálnunk. Létezését senki nem vitatja, egykori dominanciáját elvesztve is funkcionál. A nyugati civilizáció országai esetén is különböző a viszonyulás és az önkategorizáció intenzitása. Ez abban is megnyilvánul, hogy az egyén identitásának hányadik rétegeként jelenik meg. Ez a különbség a szóhasználatban is megnyilvánul, ez is magyarázatot ad a kultúra és civilizáció fogalmak eltérő jelentéstartalmára Európában, és ennek adja lényeges magyarázatát Elias. Wessely (2003) az általa Csepeli Györggyel megnevezett kilenc kategóriát ötre szűkítette le, de míg ő ebben a fejlett világ és az elmaradott népek nemzetfelfogását látta, addig mi a civilizációs és a kulturális geokulturális entitás két szintjéhez tartozó azonosulási jellemzőnek tartjuk azokat, amelyek a nemzeti identitásban is tükröződnek (Csepeli & Wessely, 1992) (1. táblázat).

1. táblázat

A geokulturális csoportidentitás jellemzői (Elias (1987) civilizáció és kultúra megkülönböztetése alapján, Wessely (2003) féle kategóriák felhasználásával)

A csoportidentitásra jellemző kategóriák és az azokhoz tartozó kérdések	**Civilizáció geokulturális szint csoportidentitása**	**Kultúra geokulturális szint csoportidentitása**
Kitüntetett idő MIKOR?	a jelen és a jövő	a közös múlt
Területhez való viszony HOL?	terjeszkedés	elhatárolódás, meghatározott terület
Egyéni élet megítélése KI?	személyes felelősség tárgya, univerzális társadalmi perspektíva	alávetett a közös sorsnak, partikuláris társadalmi perspektíva
Cselekvés és oka MIT? MIÉRT?	a változó külső célokhoz igazodik: célorientált	a maradandó belső értékekhez igazodik: értékorientált
Kitüntetett érték HOGYAN?	a haladás folyamata, termelés, kvantitatív	a megmaradás, a kiváló teljesítmények, kvalitatív

	értékelés	értékelés

A táblázat civilzációs és kulturális geokulturális szintjei csoportidentitási azonosulásként valóban alkalmas volt arra, hogy szembeállítsa a német kultúra kifejezést a francia és angol civilizáció fogalmával. Míg ez utóbbit anyagi és technikai tényezőkre szűkítve láttaták, addig az előbbiben a morált, a művészeteket, az eszményi értékeket jelenítették meg. Arany János és Victor Hugo költészete a példa rá, hogy nem csak a németekre volt jellemző ez az elhatárolás.

KÖVETKEZTETÉS

Úgy véljük, hogy Huntingtonnak igaza van abban, hogy a civilizációt az azonosulás legtágabb összehasonlítható és törésvonalat képező szintjének és kulturális entitásnak tekinti. Minden civilizáció érzi a közös kulturális gyökereket, de nem minden kultúra érzi magát ettől feljogosítva arra, hogy magát civilizációnak hívja. Minden civilizáció kultúra, de nem minden kultúra civilizáció. Talán ezért helyesebb úgy értelmezni e szavakat, hogy hasonló kultúrák, kultúrkörök csoportidentitása a civilizáció, és ki több ki kevesebb közös jellemzőt tart számon, ami alapján e csoporthoz tartozónak érzi magát, vagy mások csoportosítják oda.

Huntington szerint a kultúra és civilizáció között csak a lépték más, és kulturális azonosságtudat jellemző rá. Ez értelmezésünkben azt jelenti, hogy a geokulturális entitás két szintjéről beszél. Elméletének szembetűnő hiányossága, hogy a civilizációk közötti összecsapásokra koncentrál, és nem ad magyarázatot az azon belüliekre. A gazdasági érdekekre és erőviszonyokra fókuszálás egy másfajta motivációt társít a konfliktusokhoz, miközben a civilizációs szinten már kulturális különbségek mellett érvel.

Ferguson (2022) a civilizáció fogalmának nyomába eredve városokhoz jutott el, és azoknak gazdasági, társadalmi és politikai intézményeihez, kutatásunk szempontjából lényeges a felismerése, a geokultúrával egybecseng: „Egy város (polgári vagy egyéb) törvényei azonban éppen olyan fontosak, mint a város köré épített falak; az alkotmányuk és a lakosok (civilizáltak vagy sem) szokásai éppen olyan lényegesek, mint a palotái.(…) Egy civilizáció sikere nem csupán az esztétika mércéjével mérhető, hanem, és ez mindenképpen fontosabb, lakosai élethosszával és életminőségével” (Ferguson, 2022, 35. old.).

Ferguson szerint a civilizációk „az emberek gyakorlati reakciói a környezetük által jelentett kihívásokra” (élelem- és vízszerzés, lakhatás és önvédelem), és emellett kulturális jellegűek. (Ferguson 2022, 35. old.) Ezek tehát az alapjai, és emellett gyakran, de nem mindig közös vallási és nyelvi közösségen alapulnak. Ez alapján a Ferguson féle civilizáció fogalmat mi a kultúra és az immanencia egzisztenciális kérdéseire adott cselekvő válaszok összességének tartjuk. Hiányossága a magyarázatának, hogy míg a civilizáció fogalmat pontosítani kívánja, de nem tér ki arra, hogy mit ért a kultúra fogalma alatt.

Hanne és Flichy de La Neuville (2015) szerint akkor fenntartható és életképes egy civilizáció, ha önfeladás nélkül képes integrálni a külső kulturális hatásokat. Azok nem meggyengítik, hanem felfrissítik: ebben a biológiai fennmaradás és az emlékezet továbbadása jelenti a kontinuitást. A kultúra számukra lehet befolyásoló, integráló vagy inkluzív, összességében olyan szellemi tér, amiben a geokultúrára és annak jellemzőire ismerünk. Szerintük a geokultúra teszi vizsgálhatóvá egy civilizáció életképességét.

A földrajzi és kulturális tényezők kölcsönhatása befolyásolja egy adott térség identitását, vonzerejét vagy kommunikációs potenciálját, amely együttesen alakítja ki a geokulturális térerőt,

értve ez alatt egy adott térség geokulturális hatásának „erősségét” és „hatótávolságát”. A geokultúra térben való kiterjedését ez a kulturális térerő határozza meg.

A fogalom eredetileg telekommunikációs eszközökre vagy fizikai térben lévő erőhatásokra használatos, de a kifejezéssel a geokulturális entitások erőhatásait, együttélését és egymásra gyakorolt hatásukat is leírhatjuk. Hiszen a geokulturális entitásoknak is vannak a geokulturális térben bázisállomásai és erősítő tornyai. A földrajzi térben ilyenek a fővárosok, a nagyobb városok és történelmi emlékhelyek, a kulturális oldal a „soft power” kifejezéssel mutat rokonságot. A civilizációs lefedettség a legnagyobb, több nemzet geokulturális terében van jelen. A jelerősségnek a közösségi identitást tekinthetjük, ez határozza meg, hogy mely értékválasztások válnak az adott közösségben dominánssá. A kulturális jelerősség önkategorizáció a közösségben, pozitív viszonyulás, kapcsolódni vágyás. A hatótávolság pedig a térbelisége a geokulturális entitás szellemi és érzelemi megjelenésének.

A francia-német fogalomhasználat különbözősége és az európai geokulturális motivációk egyaránt jelen vannak a geokulturális szintekhez tartozó értékválasztásokban. Az egyik legmarkánsabb példa rá 2004-es EU bővítés, amely nemcsak gazdasági lépés volt, hanem egybecsengett a csatlakozók geokulturális érvelésével és csoportidentitásával, együttesen a geopolitikai orientációjukkal.

BEFEJEZÉS

Indokoltnak látjuk, hogy Elias munkásságának jelentősége a geokultúrában is teret nyerjen. Elias főként a szociológia területén ismert és idézett, és ott is „semmilyen iskolához, irányzathoz nem tartozik, semmilyen mozgalomnak nem apostola, hanem a szó mannheimi értelmében kötetlen, „szabadon lebegő” értelmiségi” (Hanák, 1987, 11. old.). A modern kultúrtörténet egyik megalapozójaként, aki új témát és módszert dolgozott ki (Hanák 1987, 25.), a geokultúra számára is bőven nyújt kapaszkodót. „A civilizáció folyamata” című könyvre Hanák a könyv magyarországi megjelenésének 1986-os előszavában „a társadalmi és kulturális folyamatok többdimenziós, tudományközi vizsgálatának mintakönyveként” hivatkozott rá (Hanák, 1987, 26. old.), a jelen tanulmányban levont következtetések is Elias megállapításainak köszönhetőek.

Elias nemzetfelfogásával foglalkozó kutatásáról, más nemzeteknél történő alkalmazásáról nem tudunk, pedig a szociológiai meglátásainak az integrálása a geopolitikai elemzésbe segíthet a csoportidentitásból eredő értékválasztások alapján hozott politikai döntések jobb megértésében.

A civilizáció-értelmezések főbb ágaiban a kultúra mindig szerepet kap. A civilizáció és kultúra fogalom a fejlődés kapcsán vagy a modernitás fokozatát vagy a szervezettség stádiumát jeleníti meg, és ilyenkor a kultúrához képest a civilizáció magasabb szintet jelent. Máskor a kérdés a kultúra és civilizáció rokonértelműsége vagy szembeállíthatósága (Zsinka, 2013).

Elias válasza azonban nem illik egyikbe sem. Nála a kultúra és a civilizáció fogalom hiába nem azonos, attól még nem is tekinthetjük azokat ellentétpárnak, még akkor sem, ha elsőre annak tűnik és ő maga is a különbségüket hangsúlyozta. Nem tehetjük, mert közben megtalálta a legnagyobb közös nevezőjüket, a fogalmakban tükröződő nemzetfelfogást. Nála a civilizáció és a kultúra fogalom a nemzeti identitás kétfajta megközelítésére világít rá, ezért a kategóriáit a nemzeti identitás változóinak tekinthetjük. Kilépett a szokásos keretekből: nem a politikai és kulturális nemzet klasszikus fogalmát nézte, és nem is a civilizáció és kultúra geokulturális térerejét. Azokkal nem ütközik, sőt mélyíti a megértésüket, időszerű lenne a hamarosan százéves könyvét geokulturális szempontból is minél alaposabban megvizsgálni. Olyan kvalitatív kategóriákat nevezett meg, amelyek alapján egy csoport, egy közösség, egy nemzet képes meghatározni a

világhoz való viszonyulását. Alkalmasak lehetnek arra, hogy más nemzeti identitásokat is megismerjünk a használatukkal, annak ellenére, hogy maga a nemzet definíciója nem lehet egységes nemzetközi szinten, pont a fogalomban rejlő önmagukra vonatkoztatott nemzeti csoportidentitások miatt. A csoportidentitás újszerű megközelítésével nyújt eszközt a geokulturális szintek és entitások térerejének megértéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arany, J. (2006a). A poloska rímes próza. In *Arany János összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*. Osiris.

Arany, J. (2006b). Civilizáció. In *Arany János összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*. Osiris, p. 504.

Boniface, P. (2021). *La Géopolitique 50 fiches pour comprendre l'actualité*. Éditions Eyrolles.

Bozeman, A. B. (1994). *Politics and Culture in International History From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age* (Transaction).

Braudel, F. (1996). *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában 2.* Osiris.

Csepeli G., & Wessely A. (1992). A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*, 1–7. https://www.replika.hu/system/files/archivum/replika_07-08-01_wessely_-_csepeli.pdf

Eisenstadt, S. N. (2003). *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*.

Elias N. (1987). *A Civilizáció Folyamata*. Gondolat.

Ferguson, N. (2022). *Civilizáció A Nyugat és a többiek*. Scolar.

Hanák P. (1987). Elias és a civilizáció. In Elias N. (Ed.), *A Civilizáció folyamata*. Gondolat, pp. 11–26.

Hanne, O., & Flichy de La Neuville, T. (2015). *Géoculture - plaidoyer pour des civilisations durables* (LAVAUZELLE). LAVAUZELLE.

Hirst, J. (2022). *Európa legrövidebb története.* Athenaeum.

Hugo, V. (2022). *Ce que vous appelez Civilisation*. Université Caen. https://crisco4.unicaen.fr/verlaine/index.php?navigation=textesauteurs&choix_liste=&auteur=HUG_24&code_text=HUG1203_8

Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (Simon & Schuster).

Kóbor, M. (2007). A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány, 9*(2), 37–55. https://real-j.mtak.hu/16503/6/EPA04125_forditastudomany_2007_2.pdf

Le Roy Ladurie, E. (2014). Franciaország – A hatszög története. In P. Furtado (Ed.), *Nemzet–történetek. Hogyan alakult ki a nemzetek identitása?* Móra Könyvkiadó.

Lengyel, A. (2020). *Ignotus Hugó-tanulmányok. Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában* (Múlt és Jövő).

Magyari Beck, I. (2014). Magyarország és Közép-Európa geokulturálisan meghatározott missziója. In *5. Báthory - Brassai Tanulmánykötet 2.rész*. Óbudai Egyetem.

Makine, A. (2007). *Lehet-e még szeretni Franciaországot?* Háttér.

Melko, M. (1969). *The Nature of Civilizations*. Extending Horizons Books.

Ó Tualhail, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. University of Minnesota Press.

Prakash, A. (2018). *Új geopolitika A világ jövője technológia I-II kötet.* PAB.

Quigley, C. (1961). *The Evolution of Civilization: An Introduction to Historical Analysis*.

Rostoványi, Z. (1999). Globalizáció avagy civilizációk és kultúrák harca. *Külügyi Szemle*, *1–2*, 3–45.
Rostoványi, Z. (2002). A CIVILIZÁCIÓ(K) GLOBALIZÁLÓDÁSA, AVAGY A GLOBALIZÁCIÓ (DE)CIVILIZÁLÓDÁSA? *Magyar Tudomány Globalizáció És Civilizációk*, *6*, 785–800.
Rostoványi, Z. (2022). Globalizáció és civilizáció. *Educatio*, *31*(4), 542–554. https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.4.2
Smith E. R., & Mackie M. D. (2004). *Szociálpszichológia*. Osiris.
Szilágyi I. (2018). A geopolitika elmélete. In *Pallas Athéné Books.* Budapest: PAB.
Vitányi, I. (2002). A civilizáció és a kultúra paradigmái. *Magyar Tudomány Globalizáció És Civilizációk*, *6*, 720–730.
Wallerstein, I. M. (1988). The Modern World-System As A Civilization. *Thesis Eleven*, *20*(1), 70–86.
Wallerstein, I. M. (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System* (Cambridge UP). Cambridge University Press.
Wessely A. (2003). Előszó: a kultúra szociológiai tanulmányozása. In Wessely A. (Ed.), *A kultúra szociológiája* (pp. 7–28). Osiris-Láthatatlan Kollégium.
Wessely, A. (2021). *Klubrádió (2021.09.07.): A nemzet lenézés és mítosz nélkül*. https://www.klubradio.hu/adasok/a-nemzet-lenezes-es-mitosz-nelkul-120667
Zsinka, L. (2013). Az összehasonlító civilizációtörténet lehetőségéről. *Grotius*. http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=FBDIBC